

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 8 (2021/Kış), ss. 409-428.

Geliş Tarihi: 20 Haziran 2020

Kabul Tarihi: 25 Ocak 2021

Araştırma Makalesi/Research Article

AFRİKA ÇÖLLERİNDEN BATI ANADOLU DAĞLARINA, KÖLELİKTEN EŞKIYALIĞA: AFRO ZEYBEKLER

Ali ÖZÇELİK*

z

Erken dönemlerden itibaren Osmanlı İmparatorluğunun eŐkiyalıkla anılan bir coğrafyası haline gelen Batı Anadolu, zellikle XIX. ve XX. Yüzyıllarda bünyesinden pek çok zeybek etesi çıkartmıştır. Yörük aşiretlerine mensup zeybeklerin ağrılıktaki olduğu bu çetelerin en dikkat çekici unsurlarından birisi de Afrika kökenli eŐkiyalar, yani Afro Zeybekler olmuştu.

Afrika'nın farklı ülkelerinden getirildikten sonra Batı Anadolu'nun farklı yerleşimlerine dağılan, pek çoğu azatlı ya da firariyen çetelere dâhil olan ve gösterişli tavrı ile özellikle seyyahların ve oryantalist ressamların dikkatini fazlasıyla çeken Afro Zeybekler yre folkloruna da olabildiğince nüfuz etmişlerdi. Öyle ki pek çok halk türküsüne konu olmuşlardı. Bunun yanı sıra ünlü eşkiya reislerinin yardımığına kadar yükselen ya da savaş zamanlarında başıbozuk mfrezelere dâhil olan Afro Zeybekler, Batı Anadolu kültürüne kalıcı bir iz bırakmışlardır.

Bu çalışmada, arşiv kaynakları, yerli ve yabancı dönem gazeteleri ile ikinci elden kaynakların ışığında, Afro Zeybeklerin Batı Anadolu'daki tarihsel serüvenine genel hatlarıyla değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Afro, Batı Anadolu, Zeybekler, EŐkiyalık, Asayış.

---

* Uzman Tarihi, (adu.aliozcelik@gmail.com). ORCID ID: 0000-0003-0712-966X.

FROM THE DESERTS OF AFRICA TO THE MOUNTAINS OF WESTERN ANATOLIA, FROM SLAVERY TO BANDIT: AFRO ZEYBEKS

Abstract

Western Anatolia, which from early times became a bandit-mentioned geography of the Ottoman Empire, especially XIX. and XX. Many Zeybek gangs have been removed from its system in the centuries. One of the most remarkable elements of these gangs, the zeybeks belonging to the nomadic tribes, was the bandits of African origin, namely the Afro Zeybeks.

After being brought from different countries of Africa, the Afro Zeybekler spread to different settlements of western Anatolia, many of them included in gangs when they were freed or deserters and attracted the attention of especially pilgrims and Orientalist painters with their flamboyant demeanor, penetrated the folklore of the region as much as possible. So much so that they were the subject of many folk songs. In addition, Afro Zeybeks, who rose up to the rank of deputy of famous bandit chieftains or were involved in stray platoons in times of war, left a lasting mark on western Anatolian culture.

In this study, in the light of archival sources, local and foreign period newspapers and second-hand sources, the historical adventure of Afro Zeybekler in western Anatolia will be discussed in general.

Keywords: Afro, Western Anatolia, Zeybekler, Bandit, Public Order.

Giriş

“Senin çantalar dolusu paran var ve şimdi elimde bir kılıçla, bir hürsüz gibi evine girdiğimde, dikkatlice bak bana. İşte ben de bir hürsüz gibi sana, cüzdanını ver, ver cüzdanını efendi, yoksa boğazımı keseceğim diyeceğim.”¹

1649 yılında, Londra’da basılan bir eser, o günlerde çok yaygın olan eşkıyalığın şiddetini bu teatral cümlelerle dile getirmekteydi. Alıntı her ne kadar XVII. yüzyıldaki Kıta Avrupa’sından bahsetse de esasında eski çağlardan beri dünyanın her yerinde kişinin aynı, nakdi veya bedeni mülkiyetinin erk sahibi

---

¹ Peter Linebaugh, *Londra İdamları - 18. yy.da Suç ve Sivil Toplum*, (Çev: Çiğdem Demir), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 227. Erken dönemlerde Avrupa’daki suç faaliyetleri için bkz. Julius R. Ruff, *Erken Modern Avrupa’da Şiddet (1500-1800)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011.

bir unsur tarafından meşru veya gayr-i meşru suretlerle gasp edilmesi bilinen bir olguydu. Zorla almanın meşru yolu, siyasi/askeri/dini kudret taşıyan liderlerin komutasında galip olan orduların veya ordulara mensup olan başıbozuk grupların, mağlupların mülkiyetlerini “kılıç hakkı” adı altında yağmalamalarıydı. Gayrimeşruluk ise mezkûr siyasi gücün izni dışında kalan bireysel ve çeteleşmiş yapılanmaların faaliyetleriyle ortaya çıkmıştı. Özellikle mutlak iktidarın olduğu her yerde hiyerarşik bir sosyo-politik düzenin, dolayısıyla da memnuniyetsizliğin ve muhalefetin ortaya çıkacağı gerçeği göz önüne alındığında liderin çizdiği sınırlar dışında eylem yapan bu gruplar, yaşam sürdürdükleri alanlara göre illegal bir faaliyet şekli belirlemişlerdi. Söz konusu illegal faaliyetler, Osmanlı İmparatorluğunun “meyve sepeti” olarak nitelendirilen Batı Anadolu’da ise büyük oranda “zeybek” adı verilen eşkıya figürü aracılığıyla hayat bulmuştu.²

Zeybekler, sözlüklerde ekseriyetle, “Batı Anadolu’daki özellikle dağlık yerlerde yaşayan, iyi savaşçı, asayiş ve yolların muhafazasından sorumlu ücretli asker”³ olarak tanımlanmaktadırlar. Ancak söz konusu savaşçı grubu sadece “ücretli asker” veya bilindiği üzere “eşkıya” olarak, dar bir perspektiften değerlendirmek bizi hataya sevk eder. Zeybekliği sınırları keskin çizgilerle belirlenmiş olan bir müesseseden ziyade tarihsel süreç içerisinde farklı kulvarlardan yapısal ve folklorik özellikler barındıran bir olgu olarak ele almak daha doğru olacaktır. Bu konuyu biraz daha açacak olursak “zeybek” adı verilen müsellağ grup, Osmanlı idaresi zamanında, Batı Anadolu topraklarındaki pek çok önemli gelişmeden etkilenmiş ve her bir gelişme de onun yapısal evrimine katkı sunmuştur. Yüzyıllarca profesyonel meslek olarak korsanlık yapıp gemilerde savaşan, donanmaya veya kalelere levend/sekban yazılan, iş bulamadığı ya da kaçak duruma düştüğü zamanlarda ise Celali reislerinin ya da bölükbaşuların emrinde şehirler yağmalayan Batı Anadolu gençleri, yaklaşık üç yüz yıllık bir evrilmenin ardından nihayet mahallî özellikler göstermeye başlamışlardı. XVIII. yüzyıl sonlarına tekabül eden bu süreçte daha öncesinde zeybek tabirine rastlanılmamasının nedeni şüphesiz bahsi geçen görevlendirme ve sıfatların varlığını sürdürmüş olmasıdır.⁴ Neticede kuruluş devrinde azap, klasik dönemde levend/sekban, geç dönemlerinde ise zeybek olarak

² Mehmet Başaran, Aysun Sarıbey Haykıran, Ali Özçelik, *Atçalı Kel Mehmed Efe-Batı Anadolu’da Eşkilyalık ve Zeybeklik*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018, ss. 164-166.

³ Ahmet Vefik Paşa, “Zeybek”, *Lehçe-i Osmani*, Dersaadet, 1876.

⁴ M. Çağatay Uluçay, 18. ve 19. yüzyıllarda Saruhan’da Eşkilyalık ve Halk Hareketleri, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1955, s. 73.

adlandırılan Batı Anadolu'nun bu silahlı unsurları, askerlik görevleri sırasında "bölükbaşı", eşkıyalık faaliyetlerinde ise "efe" adı verilen karizmatik liderlerin emri altında ve kadim törelerin şekillendirdiği katı bir emir-komuta zinciriyle örülü hiyerarşik yapılanmada örgütlenmişlerdi. XVIII. yüzyıl sonlarında Batı Anadolu'da bir prototip olarak şekillenen zeybekler; yörelere göre küçük farklılıklar arz etse de kendilerine has suretleri, kıyafetleri, aksesuarları, davranışları, töreleri, folklorları, mitleri ve gelenekleriyle yekpare bir görüntü sergilemiş, seçkin bir savaşçı klanını andırmışlardı.⁵ İşsiz gençler, topraksız kalmış köylüler, vergisini ödeyemeyen ırgatlar, asker kaçakları, firariler, zorlu yaşam şartları nedeniyle vücutsal dayanıklılığı had safhadaki aşiret mensupları ve kolay yoldan şöret/servet elde etmek isteyen cevval delikanlılar gibi çeşitlilik arz eden zengin bir demografik kaynaktan beslenen zeybek çetelerinin ve dolayısıyla Batı Anadolu bölgesinde eşkıyalığının en ilginç figürlerinden birisi de şüphesiz bu yazının konusunu oluşturan Afro Türklerdir.

1. Zeybek Çetelerinin Vurucu Gücü: Afro Zeybekler

Sultan'a biat etmiş Akdeniz korsanlarının ve Osmanlı Donanmasına mensup denizcilerin XVI. yüzyıldan itibaren tedrici olarak Kuzey Afrika'yı fethetmesinin akabinde pek çok Afrikalı genç, gemilerle İstanbul'a ve İzmir'e getirilmiş, buradan da tarım arazilerinin yoğun olduğu yerleşimlere sevk edilmişlerdi. Yüzyıllarca süren bu demografik akış özellikle XIX. yüzyıldan itibaren Batı Anadolu'daki Afrikalıların sayısını olabildiğine arttırmıştı. Öyle ki İzmir merkezde ve Aydın'da köle satışı yapılan hanların ve zenci köle misafirhanelerinin sayısı durumun ciddiyetini bizlere göstermektedir. Batı Anadolu'daki Afrikalı kadınlar İslam hanelerinde hizmetçilik yaparken erkekler ise ırgatlık, çobanlık, deştibanlık, bekçilik, kolculuk gibi mesleklere yönelmiş, kimi zaman da devletin buyruğu ve yönlendirmesiyle sanayi mekteplerine, orduya ve askeri bandolara dâhil olmuşlardı. Ancak azımsanmayacak oranda azatlı veya firari durumdaki Afrikalı genç de bir çeteye dâhil olup eşkıyalık yapmayı daha cazip bir seçenek olarak görmüşlerdi. Böylelikle zeybek folklorunda "Afro Zeybek" olarak adlandırılan bir hizibin ortaya çıkışına da imkân vermişlerdi. Tam bu noktada önemli bir hususa değinmek gerekmektedir. Torbalı, Tire, Ödemiş, Bayındır, Selçuk, Salihli ve Dalaman gibi, yabancı sermayenin de etkisiyle XIX. yüzyıldan itibaren tarımın ticarileşmeye

⁵ Başaran, Sarıbey Haykıran, Özçelik, *a.g.e.*, ss. 164-166.

başladığı yerleşimlerde konuşlanan Afro grupların, İmparatorluğa getirildikleri yerler arasında Sudan, Habes, Bingazi, Mısır ve Arabistan gibi çeşitli bölgeler bulunmaktadır.⁶ Ancak ilginçtir ki Afro Zeybekler, Afrikalı kimliklerinden ziyade Batı Anadolu'da daha çok "Arap" olarak nitelendirilmişlerdir. Bu duruma şüphesiz o dönem hacca giden insanların, dönüşlerinde kimi zaman satın alarak kimi zamansa kaçırarak getirdikleri Afrikalıların büyük bir etkisi olmuştur.

"Batı Anadolu Eşkivalık Tarihinde" adı bireysel olarak ön plana çıkmış olan ilk Afro Zeybek, Parmaksız Arap'tır. 1800'lü yılların başlarında fakir bir Afro ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen ve gerçek ismi bilinmeyen Parmaksız Arap, İzmir-Ödemiş'te, ailesiyle sığındıkları çiftlikte önce sığırtmaçlık sonra da ırgatlık yapmış ve oldukça zor şartlarda yetişmişti. Büyüyüp kuvvetlendiğinde ise çaldığı bir tüfekle dağ yolunu tutarak o dönemin yaygın âdeti olduğu üzerine zeybek olmuştu. Kendisinin mensup olduğu çetenin başı, Gereli Efe olarak bilinen Ödemişli ünlü eşkıya reisiydi. Gereli Efe, Aydın ve Küçük Menderes Havzasını kapsayan geniş muntkasında, kalabalık çetesi ve güçlü yatak ağıyla birlikte Bayındır, Tire, Ödemiş, Nazilli, Sultanhisar, Atça ve Köşk civarlarını haraca bağlamış, bu suretle de büyük bir birikim yapmıştı. Kazanılan paranın, yardım ve yataklık yapacak daha çok insan ve daha çok silah anlamına geldiği bir dönemde, bu kudretli çete reisi de, yanına yeni sığınmış olan bu Afro genci oldukça tehlikeli görevlere sürmüş, her defasında da sonuçtan fazlasıyla memnun kalmıştı. Bu surette Parmaksız Arap da acı kuvveti, nişancılığı ve gözü karalığı ile kısa zamanda çete hiyerarşisinde yükselip Gereli'nin baş adamı olmuştu. Gereli Çetesi haraçlar alıp etrafa tehdit mektupları salarken bir yandan da rakiplerini acımasız infazlarla ortadan kaldırmaya başlamış, bu durum da kendilerine karşı duyulan korku ve saygıyı arttırmıştı. Söz konusu infaz ve baskınlar sırasında Parmaksız Arap, muavin çeteleri idare etmiş ve bu surette Gereli ile eş zamanlı olarak iki koldan yapılan pek çok saldırı da başarıyla sonuçlanmıştı. İlginçtir, Parmaksız Arap yaptıklarıyla o kadar ünlenmişti ki Gereli Efe'ye ait türküde bile, örneği pek rastlanmayacak şekilde kendisine yer bulabilmişti:

"Gereli dedikleri bir Kara Dana

Çekti bıçağını çıktı meydana

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Günver Güneş, "Kölelikten Özgürlüğe: İzmir'de Zenciler ve Zenci Folklorü", *Toplumsal Tarih*, II/62, Şubat, 1999, s. 4-10.

Yoktur Gereliyi doğuracak ana

Dağlarda dolaşır aslan Gereli

*****

İçtiğini sorarsan her akşam şarap

Arkadaşını sorarsan Parmaksız Arap

İnerim gâvur İzmir'i ederim harap

Çöpü çaldırtmaz, duyar Gereli"

Türkünün dizesinde geçen "İnerim, gâvur İzmir'i ederim harap" cümlesinin esin kaynağı, çeteyle ters düşmesi neticesinde Balyozoğlu adı verilen eşrafa karşı yapılan tehlikeli bir baskındır. İzmir merkezdeki zaptiyelerin çokluğu nedeniyle imkânsız görülen, hatta intihar sayılabilecek bu baskın, gayet ustalıkla gerçekleştirilmişti. Kendi döneminde "Gereli ve Parmaksız Arap, kara karınca gibi akan yüzlerce jandarmaya göz açtırmadan gâvur İzmir'i bastı, Balyozoğlundan dünyalığını aldı"⁷ şeklinde kaleme alınan bu saldırı, çetenin şöhretini de olabildiğine arttırmıştı. Aynı usul baskınlardan biri de Kuyucak'ta yapılmıştır ki, bu defaki saldırı sırasında yaşanan bir durum, Gereli çetesindeki Afro Zeybeğin, neden "Parmaksız" lakabıyla tanındığını da bizlere göstermektedir:

*"Hinciye (Şimdiye) kadar Gereli çetesi hiç sakatlık vermiş değildir. Yalnız Koca Parmaksız Arap, Kuyucak Baskınında ardından gelen bir bıçakla sağ elinin şehadet parmağını kaybetmiş, lakin o da hasmını baltalayarak çınar odunu gibi bir vuruşta iki parça etmiştir."*⁸

Bu denli canlı bir betimlemeyi, Parmaksız Arap'ın fiziki tasvirinde de görmekteyiz. Kendisini hayattayken tanıma imkânına sahip insanlarla sözlü tarih çalışmaları yapan Ödemişli Halk Bilimci Halil Dural, anlatılanların neticesinde Parmaksız Arap'ı şöyle tarif etmektedir:

*"Hele o Parmaksız Arap! Tam manasıyla bir yaban eri. Belindeki nazır bıçağıyla hasmına bir dokundu mu adamı ikiye böler. İri gövdeli, kanlı ve iri kırmızı gözlü, Habeş kuzgunu siyah bir adamdı. Hani camilerde hocalar söylerler. Cehennemde bir dudağı yerde bir dudağı gökte "zebani" denilen Araplar varmış, insan bunu görüyor da tıpkı onlara benzetiyor. Görenin akli çanağından çıkıyor!"*⁹

⁷ Ödemiş, 16 Ocak 1948.

⁸ Ödemiş, 16 Ocak 1948.

⁹ Ödemiş, 16 Ocak 1948.

Parmaksız Arap'ın bu ürkütücü görüntüsü pek çok düşmanını alt etmesini sağlamış ancak uzun vadede kendisini ve çetesini kurtarmaya yetmemiştir. Zira bölgenin ünlü ayan ailesi Karaosmanoğullarının ısrarlı takibi neticesinde Gereli Çetesi, Saruhan Süvarilerince İzmir sınırında kısıtılmıştır. Çevresi ablukaya alınan ve daha önce pek çok kez çatışmalardan kurtulma başarısı gösterse de bu defa çemberi yaramayan çete üyeleri, çaresiz bir çatışmaya girmiştir. Karaosmanoğullarının ateşli silah gücünün ve asker sayısının üstünlüğü neticesinde birkaç zeybek kurşunlarla delik deşik olmuş, geri kalanlar ise kurtuluş çaresi olmadığını anlayınca teslim olmak zorunda kalmıştır. Tutsak alınan zeybekler zincirlenmiş ve yargılanmak üzere İzmir'e götürülmüşlerdir. Yapılan mahkeme neticesinde de Gereli Efe, eşkıya reisi olması hasebiyle İstanbul'da gelen fermanın ardından asılarak idam edilmiştir. Parmaksız Arap ise, Yemen'e gönderilen diğer zeybeklerin aksine ömrünün sonuna kadar yaşayacağı Trablusgarp'a sürgün edilmiştir. Parmaksız Arap'ın çarptırıldığı ve sürgün cezası ile merkezi idare tarafından belirlenmiş bir yerde zorunlu ikameti bünyesinde birleştiren "kalebentlik" cezası, dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında da zindan hapsine göre daha yaygındır.¹⁰ Bu cezalandırma yönteminde daha çok eşkıyanın ait olduğu mahalden başka bir yere gönderilerek tehlikesiz hale getirilmesi hedeflenirdi. Kalebent mahkûmları cezalarını bir kale veya şehrin surları içinde çekerler ve kalenin yer altında bulunan zindanlarında yatarlardı. Son derece pis ve rutubetli odalarda on metre karelik bir avlu bulunurdu. Rutubetten etkilenmemek için alta serilen hasır iki üç gün içerisinde sararıp çürür, zaman zaman verilen yağ lambası dışında odalar hiç ışık görmezdi.¹¹ Nitekim Parmaksız Arap da, zeybek çetesine dâhil olmasının bedelini Trablusgarp'ın rutubetli zindanlarında ömrünü tamamlayarak ödemiştir.¹²

Gereli Çetesinin tasfiyesinin ardından boşalan muntıklar kısa zamanda sahiplenilmiş yeni çetelerin etkin hale gelmesi çok da uzun sürmemiştir. Ancak bu dönemde, yani 1850'li yıllarda Parmaksız Arap kıvamında ünlü bir Afro Zeybek daha ortaya çıkamamıştır. Bunun öncelikli nedeni de XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, eşkıya grupları ile devlet arasında pragmatik bir yaklaşmanın ortaya çıkması ve yeni gelişmelerin akabinde bireysellikten

¹⁰ Mustafa Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi", *Toplum ve Kuram*, S. 8, 2013, s. 94.

¹¹ Gültekin Yıldız, *Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kurtuluş Serüveni (1839-1908)*, Kitapevi, İstanbul, 2012, s. 30.

¹² Ahmet Gökçen, *Tanzimat Devri Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*, İstanbul, 1989, ss. 44-45.

ziyade kolektif hareketliliğin makbul görülmesiydi. Şöyle ki; Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılın başlarından itibaren cephelerde arka arkaya aldığı başarısızlıklar yöneticileri önlem almaya sevk etmişti. Zira savaşların sonuçlarının ciddiyeti, asker ihtiyacını ortaya çıkardığı gibi beraberinde çözülmesi gereken eşkıyalık sorununu da gündeme getirmekteydi. Batı Anadolu'daki eşkıyalık faaliyetleri, savaşlar sırasında devleti iki açıdan olumsuz etkiliyordu. Bir taraftan çetelerle mücadele için takip kollarında görev almak üzere sürekli asker görevlendirilmekteydi. Diğer taraftan da savaşa katılmak istemeyen veyahut kışladan firar eden asker kaçaklarının dağa çıkıp çetelere katılması nedeniyle bölgeden beklenen asker ihtiyacı karşılanamamaktaydı. Devletin içinde bulunduğu bu buhranlı durum da kadim çözümlerin hayata geçişine imkân veriyordu. Eşkıyalık sorununu en azından savaş süresince bitirerek iç huzuru dengelemek amacıyla düşünülen çözüm ise Batı Anadolu'daki çeteleri dağdan indirip Osmanlı ordusu saflarında savaşmak için ikna etmeye çalışmak ve böylelikle asayişin temini sağlanacağı gibi zeybeklerin savaşçı yeteneklerinden faydalanmaktı.¹³ Devlet, 1854 yılındaki Kırım Savaşı'nda, asker ihtiyacı için bölgenin coğrafi şartlarını göz önüne alarak daha önce de denenmiş bir yöneme yönelmişti. Düzenli ordu birliklerinin yanı sıra görülen lüzum ve ihtiyaç üzerine oluşturulan düzensiz, eğitimsiz ve esasen gönüllü ve genellikle mahalli düzlemde faaliyet gösteren silahlı örgütler tekrar cepheye gönderilmişti. Savaş sırasında kullanılan ve yer yer "*muavine askeri/taburu*" adıyla da anılan bu yerel gönüllü askeri birlikler temelde kendi bölgelerinde birer ilave savunma ve yıpratma görevi görüyorlardı. Savaş dönemlerinde bu tür birliklerin teşkili Osmanlı pratiğinde XIX. yüzyılın önemli özelliklerinden biri haline gelmişti. Elbette bu kararda eşkıyaların dağlık topografyayı ve başıbozuk usulü çete savaşlarını bilmeleri de etkiliydi. Söz konusu birliklerin arasındaki Afro Zeybeklerin sayısı da, yabancı basında, İmparatorluğun girdiği savaşlarla ilgili yer alan görsellerdeki Afro figürlerden de anladığımız üzere azımsanamayacak derecedeydi. Kırım ve sonrasındaki Karadağ Savaşlarıyla ilgili çatışma betimlemelerinde kendilerine yer bulan Afro Zeybeklerin yıldızının asıl parladığı savaş ise 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı, ya da bilinen ismiyle 93 Harbi olmuştu.¹⁴

¹³ Mehmet Arif Bey, *Başımıza Gelenler, 93 Harbinde Anadolu Cephesi-Ruslarla Savaş*, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, 2006, s. 198.

¹⁴ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, (Haz. İsmet Miroğlu), İstanbul 1983, s. 403; Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) (Askerî ve Siyasî Hayatı)*, İstanbul, 1989, s. 277; William von Herbert, *Plevne Müdafaası*, (Çev. Ali Kurdoğlu), İzmir, 1990, s. 6.

II. Abdülhamit, savaşa katılmayı kabul edip cepheden sağ olarak dönmeyi başarabilen tüm zeybeklerin, geçmiş suçlarının silineceğini vadetmişti. Bu makul teklif karşısında da Zeybek Taburu ya da resmi adlarıyla 'Zeybek Asakiri Muavenesi' olarak anılan ve 1877 yılı içinde, Mayıs ayından Kasım'a dek farklı kollardan gelen takviyelerle birlikte, savaş boyunca sayıları yaklaşık dört bin beş yüz kişiyi bulan piyade/süvari aflı eşkıya; Batum, Sahum, Kızanlık, Varna, Şumnu ve Dobruca cephelerinde görev almışlardı. Taburlar, özellikle Yovan Çiftliği, Karasine ve Sulanık köyleri ile Çernova ve Pırgos bölgelerinde yapılan mücadelelerde Rus askerlerine büyük kayıplar verdirmişler ve yüklü ganimet elde edilmesini sağlamışlardı.¹⁵ Söz konusu savaş sırasındaki çekilen fotoğraflarda en göze çarpan unsurların başında şüphesiz Afro Zeybekler gelmektedir. Zeybek Taburlarının yanı sıra öncü birlik olarak görev aldıkları Başbozuk Çetelerde de öncelikli tercih nedeni olan Afro Zeybekler, savaş sırasında gerek cephelerde gerekse keşif kolu olarak çok tehlikeli görevlerin hakkından ustalıkla gelmişler, ancak zaman zaman da olumsuz raporların baş aktörü olmuşlardı. Zira kolayca kontrol dışına çıkabilen başbozuk birlikler modern dönemlerin normal savaş hukuku kurallarının epeyce uzağında, esasen tamamen dışında birer tahrip birliği hatta suç çetesi haline gelebiliyordu. Zira sivil yerleşimlere ve halka yönelik yıldırma ve şiddet eylemleri daha ziyade bu tür örgütlenmeler üzerinden gerçekleştiriliyordu. İngiliz tarihçiler, 93 Harbi sırasında, içerisinde Afro Zeybeklerin de yer aldığı Osmanlı başbozuk gruplarından "*En iyimser gözlemcinin bile "disiplinsiz bir grup eşkıya" olarak nitelediği bu aşiret kuvvetleri, Osmanlı devleti tarafından Tuna'dan Fırat'a isyanları bastırmak için istihdam edildiler. Başbozuk terimi sivil gönüllü anlamına gelir. İstanbul'da ve diğer büyük şehirlerde çok sayıda gönüllü piyade taburları oluşturulurken başbozuklar farklı kaynaklardan bir araya getirildiler. Onlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak köşelerinden bir araya gelen erkeklerden oluşuyordu.*"¹⁶ cümlesiyle bahsetmektedirler. Bu noktada altını çizmemiz gereken bir konu var ki, Afro Zeybekler, özellikle savaş zamanlarında, Batının her daim ilgisini çekmişti. Neticede sırtlarına çukadan yapılmış mintan geçiren, başlarına külah üzerine siyah poşu ve kırmızı makrama saran, bellerine boydan boya levend kuşağı dolayan, silahlıklarının arasına yatağan adı verilen kebir bıçak sokan, omuzlarında ise harbî ve çift tabancalı tüfek asılı olan ve fiziksel görünümleri

¹⁵ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Osmanlı Rus Harbi (1877-1878) Koleksiyonu Kataloğu (ORH-I), Ankara Genel Kurmay Basımevi, 1994, No: 916.52/98/23.05.1293; ATASE, ORH-I, No: 397.66/121/06.04.1293.

¹⁶ Ian Drury, "The Russo-Turkish War 1877", *Osprey Military Man-At-Arms Series 277*, (Ed. Lee Johnson), London, 1994, s. 46.

itibarıyla oldukça heybetli bir görünümüne sahip olan Afro Zeybekler, oryantalist sanatçıların estetik anlayışları için biçilmiş kaftandı. Bu nedenle pek çok isimsiz Afro Zeybek, gerek İzmir'den Avrupa ülkelerine gönderilen kartpostallarda gerekse XIX. yüzyıl Batılı seyyah ve ressamlarının tablolarında sık sık boy göstermişti. Nitekim Stanislaw Chlebowski, Charles Gabriel Gleyre ve Jean-Leon Gerome gibi pek çok Avrupalı ressamın, "baschi bozouk" olarak isimlendirdikleri Afro Zeybekleri, ustalıklı resmettiklerini bilmekteyiz.¹⁷

93 Harbi sırasında Osmanlı ordularının bir bozguna uğraması üzerine köylerine geri dönen zeybekler, devletin iç ve dış dengelerinin sarsılmasının beraberinde getirdiği idari ve ekonomik baskılar nedeniyle bir süre sonra tekrar eşkıyalığa başlamışlardı. 1879 yılından itibaren Aydın vilayetinde eşkıyalık bir salgına dönüşmüş ve affedilen zeybeklerin birçoğu çiftçilik yapmak yerine tekrar dağa çıkmışlardı. Resmi bir belgede, Aydın Vilayetinde artan eşkıyalık faaliyetlerinin şiddetinden, "şurada burada yine başka başka eşkıya çeteleri teşekkül edib 98 senesi evahirinde (1881) her tarafı yine havf(korku) ve dehşet istila ederek kimse kapı dışarı çıkamaz hale geldi"¹⁸ cümleleriyle bahsedilmekteydi. XIX. Yüzyılın son çeyreğinde, Aydın Vilayetinde ön plana çıkan en önemli eşkıya reisleri ise Çakırcalı Ahmet, Koca Cerit Mustafa, Küçük Cerit Mehmet ve Yörük Osman'dı. Afro Zeybekler açısından konuyu değerlendirecek olursak bu belalı kadrodan bizim için ön plana çıkan iki önemli isim ise Çakırcalı Ahmet ve Yörük Osman Efelerdi. Pek çok cinayetın müsebbibi olan bu iki ünlü eşkıya reisinden Çakırcalı Ahmet, ünlü "İzmir'in Kavakları, Dökülür Yaprakları, Bize Derler Çakıcı, Yar Fidan Boylum, Yakarız Konakları" dizelerinde "Çakıcı" olarak bahsedilen eşkıyalardan ilki, aynı zamanda da ünlü Çakırcalı Mehmet Efe'nin babasıdır. Ödemiş'i haraca bağlamış, müfrezeleri bir hayli peşinden koşturmuş ve yaşamı boyunca üç kez de affedilme başarısı göstermiş bu zât, alan çalışmalarından öğrendiğimiz üzere yanında her daim iki Afro Zeybeğini gezdirirdi. Dural, "Çakırcalı Ahmet çifte Arapları (Afro) yanında olmadan dolaşmazdı, çarşıya, kahveye hep onlarla giderdi" söyleminin meşhur olduğu Ödemiş'te, eşkıya reisinin bu tutumunun nedenini şu cümlelerle açıklamaktadır:

"Çetede Arap(Afro), Efenin şahsi hizmetçisidir, daha doğrusu Arap, Efenin ağırlığını taşıyan unsurdur. Çete bir kuleyi, bir evi veya fabrikayı basacaksa önce içeri Arap'ı sürerdi. Arap içeri girerken kırmızı dilini dışarı çıkarır ve sonrada beyaz gözlerini

¹⁷ Ünlü oryantalist ressam Jean-Leon Gerome tarafından yapılan "Afro Başbozuk" tasviri için bkz: Görsel: 1.

¹⁸ BOA., Y.EE.KP. 38/3746. (M. 1881).

açarak korkunç görüntüsüyle etrafa dehşet saçardı. Ayrıca Arap, efenin herhangi bir konu hakkında zenginlere gönderdiği mektup ve mesajı götürürdü.”¹⁹

Çifte Araplar Ödemiş’te bir hayli meşhurdu ancak söz konusu dönemde çok daha ünlü bir Afro Zeybek, Aydın dağlarında adını duyurmaya başlamıştı. Bahsi geçen isim Çakırcalı Ahmet’in çağdaşı olan Yörük Osman Efe’nin başzeybeği Koca Arap’tı. 1850’li yılların sonlarında doğan Koca Arap, Yörük Osman çetesinin bel kemiği olmuş, Aydın’daki pek çok vukuatın da müsebbibi olarak anılmıştı. Öyle ki 1880 yılında, Yörük Osman’a bağlı bir muavin çete kuran Koca Arap, Efesiyle birlikte amiyane tabirle Bozdağlarda at koşturmuştu.²⁰ Ancak bu azılı eşkıya grubuna asıl şöhreti getirecek olay 1881 yılında yaşanmıştı. Vilayetin ünlü eşkıya reisleri Çakırcalı Ahmet, Yörük Osman, Çallı Veli, Bakırlı Mehmet, Piç Osman, Deli Mehmet, Kürt Mustafa ve Harputlu Ömer güç birliği yaparak ses getirecek bir eylem için çetelerini birleştirmişlerdi. Aralarında Koca Arap ve Çakırcalı Ahmet’in çifte Araplarıyla birlikte toplamda yedi Afro Zeybeğinde olduğu kırk- kırk beş kişilik birleşik zeybek çetesi, büyük bir pervasızlıkla Milas Kazasının Güllük İskelesi’ni basmıştı. Birleşik Çete, vapurdan çıkmak üzere olan kalabalığın arasından Müslüman - Hristiyan, yerli - yabancı ayırmadan yaklaşık kırk kişiyi esir almış ve hızla bölgeden uzaklaşıp esirlerle birlikte o civardaki Kazıklı Ormanı’na sığınmışlardı. Olayın duyulmasının ardından özellikle de Sancak dâhilindeki Rum ahalinin olaylı gösterileri ve yoğun şikâyetleri nedeniyle takip kolları hızla harekete geçmişti. Bölge Müfrezelerinin yanı sıra İzmir’den, Aydın’dan ve Muğla’dan da çok sayıda zaptiye, asker ve gönüllü kır serdarı toplanmıştı. Hatta bu tarz bir süreklilik için ilk defa bir batarya cebel (dağ) topu getirilmiş ancak herhangi bir ize ulaşılamamıştı.²¹ Nitekim takipte yaşanan bu başarısızlığın neticesinde, on bin lira gibi oldukça yüksek miktarda bir fidye ödendikten sonra esirler kurtarılabildi. Ancak özellikle Hristiyan esirler konusunda bazı konsoloslukların Saray’a şikâyetçi olması ve Hristiyanların can güvenliği olmadığı konusundaki söylemlerin dile getirilmesi nedeniyle Güllük Baskını’nun üstü öyle kolay kapanmamış ve Ferik Hilmi Paşa kumandasındaki iki tabur nizamiye askeri, eşkıya takibinden sorumlu Jandarma müfrezelerine destek amacıyla Vilayete gönderilmişti. Alınan emir, baskına karışan çetelerin katî surette imha edilmesi yönündeydi. Yapılan ciddi takibat sonucunda da

¹⁹ Halil Dural, *Bize Derler Çakırcı: 19. ve 20. Yüzyılda Ege’de Efeler*, (Haz. Sabri Yetkin), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

²⁰ *Ödemiş*, 16 Ocak 1948.

²¹ B.O.A., Y.S.K.P., No: 86-38/3746. (23 Ağustos 1883).

mevcut Birleşik Çete Mensuplarının izi sürülerek, eşkıyaların kimi öldürülmüş kimi de canlı olarak ele geçirilmişti. Ancak bunaltıcı takiplere alışık olan zeybeklerin kendilerini ustalıklı gizlemeleri sonucunda, baskından sorumlu olanların tamamının ele geçirilemeyeceği anlaşılmışti.²² Bu nedenle de asayişin temini ve otoritenin tekrar tesis edilmesi için söz konusu eşkıyaların affı gündeme gelmişti. Çetelerin de affa çoktan razı oldukları haber alınınca Tire eşrafından Hacı Ali Paşa aracı olmuş ve Güllük Baskınına katılıp sonrasında hayatta kalan tüm eşkıya reisleri, çetelerindeki zeybekleriyle birlikte peyderpey affedilmişti.

Barışçıl yollarla ikna edilerek dağdan indirilen eşkıyalar, topografyaya hâkim olmaları, patika ve gizli geçitler sayesinde engebeli arazide hızlı ilerleyebilmeleri, pusu yöntemlerini bilmeleri ve yatak-istihbarat ağı ile baskın tecrübesine sahip olmaları nedeniyle ve “Eşkıyanın halinden en iyi eşkıya anlar” mantığıyla “Sivil Jandarma Çavuşu”, yani “Kır Serdari” yapılp devriyeye çıkarılmışlardı. Ancak özellikle Yörük Osman ve Koca Arap’ın af sırasında dağdakinden pek de farklı olmayan bir yaşam sürmeye devam ettikleri ve Söke’deki neredeyse tüm Rum eşrafı haraca bağlamaları daha kesin bir çözüm arayışına gidilmesine ve Saray’ın, son çare olarak demir yumruğunu masaya indirmesine neden olmuştu. Ve çözüm olarak da valiliğe olağanüstü yetkilerle donatılmış olan Hacı Naşit Paşa (1883-1885) atanmışti. Çok kurnaz olduğu bilinen ve eşkıyalarla mücadeledeki acımasızlığı ile “*adeta Kuyucu Murat Paşa’nın bir eşi*” yakıştırmaları yapılan Hacı Naşit Paşa göreve başlar başlamaz sert bir tutumla çetelerle mücadeleye girişmişti. Öyle ki Aydın Vilayetini eşkıyalardan temizlemek için takiplere bizzat katılmış, her defasında öldürülen eşkıyaların cesetlerini ve kesik kafalarını hükümet konağı önünde teşhir etmişti.²³ Ancak asıl büyük hamlesini, yakın zamanda gerçekleştireceği kanlı bir operasyonla hayata geçirecekti. Zira Saray’ın Hacı Naşit Paşa’yı atamasının öncelikli bir nedeni bulunmaktaydı. Paşa’nın henüz Aydın Vilayetine gelişinden önce verilen karara göre, yüze çıkmış eşkıyaların tekrar dağ yolunu tutma ihtimalleri her daim olduğu için artık iş şansa bırakılmayacak ve haklarında şikâyet olsun ya da olmasın, bölgedeki affedilmiş ünlü zeybeklerin tamamı ibret amacıyla öldürülecekti. Gelen kesin emir doğrultusunda Vali Hacı Naşit Paşa, 1883 yılı Ekim ayı başında, tüm sancak mutasarrıflarını ve kaza kaymakamlarını Vilâyet Merkezinde toplayarak gizli bir görüşme yapmışti. Beş mutasarrıf ve

²² B.O.A., Y.S.K.P., No: 86-38/3746. (23 Ağustos 1883).

²³ Adnan Bilget, *Son Yüzyılda İzmir Şehri (1849-1949)*, Meşher Basımevi, İzmir, 1949, s. 79.

kırka yakın kaymakamla yapılan bu gizli toplantıda alınan karara göre; yüzde olan bütün ünlü eşkiya reisleri, eş zamanlı bir operasyonla aynı gün içerisinde, kendi muhitlerinde öldürüleceklerdi.

Hacı Naşit Paşa'nın planı doğrultusunda her zeybek kendi bölgesinde imha edilecekti ancak Yörük Osman ve Afro zeybeği Koca Arap bir istisnaydı. Zira oldukça tehlikeli ve cengâver olan bu iki zeybeğin elden kurtulma ihtimali göz önünde tutulmuş ve Hacı Naşit Paşa bu isimleri bizzat üzerine almıştı. Hazırlanan plan doğrultusunda da, Valilikten, Aydın Mutasarrıfı Necip Paşa'ya bir yazı gönderilmiş ve onun aracılığıyla Söke Kır Serdarı Yörük Osman, adamlarıyla birlikte vilayet merkezi İzmir'e çağırılmıştı. Daveti kabul eden Yörük Osman Efe de kara martinisini alıp, silahlarını kuşanıp çetesiyle birlikte Mursallı köyünden yola çıkmıştı. Aflı zeybekler ilk önce Torbalı'ya geçmişler, şafakla beraber de Torbalı'dan trenle İzmir'e gelmişlerdi. 13 Ekim sabahı çeteyi karşılayan Polis Komiseri İzzet Efendi, hepsini arabalara bindirmiş ve Kemeraltındaki hanlardan birisine yerleştirmişti. Validen haber bekleyen dokuz kişilik çete, omuzlarında gümüş kabzalı kara martinileri, bellerinde yatağanları ve üzerlerinde işlemeli zeybek kıyafetleri olduğu halde sabahtan akşama birkaç gün hanları dolaşmışlar, kahvelerde nargile çekmişler ve silahları, yöresel zeybek kıyafetleri ve gösterişleriyle ahalinin ilgi kaynağı olmuşlardı. 15 Ekim gününe gelindiğinde, akşam ezanı sonrası gelen haber doğrultusunda silahlarını kuşanarak otellerinden yola çıkmak isteyen çete, mihmandarları olan komiserin silahlarını kuşanmamaları konusundaki telkini nedeniyle silahlarını kaldıkları misafirhanede bırakmışlar, ancak tedbir amacıyla silahlıklarının arasına birer tabanca sokmuşlardı. Yörük Osman'ın başzeybeği Koca Arap da yatağan bıçağını ensesinin arkasına yerleştirmişti. Çete, İzmir Vilayet Konağında kabul edilmiş ve zeybekler kendilerini kapıda karşılayan Hacı Naşit Paşa'nın elini öpüp yemeğe geçmişlerdi. Yemek sonrası Yörük Osman'ın Rum eşkiyalarla yapacağı mücadele konusunda talimatlar veren Naşit Paşa, içilen kahvelerin ardından da zeybekleri uğurlamıştı. Yörük Osman önde, Koca Arap yanında, diğer kızanlarda arkada olmak üzere bütün çete merdivenlerden inerlerken birden bire pencerelerden, çatıdan ve bahçeden üzerlerine yüze yakın silah namlusu uzanmıştı. Zeybekler sert bir talimatla teslim olmaları için uyarılmışlar ancak Yörük Osman, görgü şahitlerinin anlatımına göre bağırarak, silahlığından gizlediği tabancasını çıkarıp Komiser İzzet Efendiyi öldürmüştü. Ardından da seri bir şekilde ateş edip birkaç kişi daha öldürmüştü ancak verilen ateş emri üzerine Yörük Osman'ın vücudu kurşunlardan delik deşik olmuştu. Hapishane Müdürü Pehlivan Hüseyin Ağa da sırtında sakladığı yatağanını

çeken Koca Arap'ı çelmeyle yere yıkmış ve elinden aldığı yatağanıyla arka arkaya vurarak, iri kıyım başzeybeğin kafasını kesmişti. Kargaşa sırasında korkan zeybeklerin yedisi Vilayet Konağının bitişiğindeki kahve ocağına sığınmışlar ancak saklandıkları yerden teslim alınıp, hapishaneye götürülmüşlerdi.²⁴ Sonrasında da çıkarıldıkları mahkeme sonucunda hepsi 5-7 sene gibi muhtelif cezalara çarptırılmışlardı. Yörük Osman'ın cansız bedeninin kurşunlarla parçalanmış bir şekilde yerde yattığı ve Koca Arap'ın da kesik kafasından kanlar süzülmesi saatlerde Çakırcalı Ahmet Ödemiş'te, Harputlu Ömer İzmir'de, Bakırlı Mehmet Efe ile Piç Osman Manisa-Akhisar'da, Kürt Mustafa Söke'de ve diğer bazı eşkıya reisleri de buldukları yerlerde yok edilmişlerdi. Zeybek Katliamının ertesi günü ölü zeybeklerin kesik başları imha edildikleri muhitin hükümet konaklarında duvara çivilenmiş ve günlerce teşhir edilmişti. Söz konusu infazlar, resmi yazışmalara "*...nush ve pend ile ıslâh ve te'dibleri dahi müyesser olmadığından müste`menlerden Yörük Osman ile avanesi dahi Harputlu Ömer ve rüfekası birer vesile ile celb olunup Hükümet Konağı derununda ve Çakırca takımı Ödemiş'de... Küçük Cerit Çetesi Tire kazasında ortadan kaldırılmıştır.*"²⁵ cümleleriyle yansımıştı.

Adları korku ve saygıyla anılan ünlü eşkıya reislerinin, önemli adamlarıyla birlikte aynı gün içerisinde bir bir öldürülmeleri kısa süreli bir asayiş ortamı sağlasa da Zeybek Katliamı sonuçları itibariyle çok daha vahim sonuçlar doğurmuştu. Zira Çakırcalı Ahmet'in öldürüldüğü gün on bir yaşında olan küçük oğlu Mehmet, bu olaydan yıllar sonra babasından çok daha namlı bir eşkıya reisi olmuş, adının anılması ahaliyi her daim tedirgin etmiş, tıpkı babası gibi "Çakırcalı" olarak anılan Mehmet Efe, özgün cezalandırma ve pusu yöntemleri ile kendisinden önceki zeybeklere adeta rahmet okutmuş ve geçtiği yerlerde yakılmadık konak, dökülmedik kan bırakmamıştı. 1872 doğumlu olan ve 1900 yılında dağa çıkan Çakırcalı Mehmet Efe, tıpkı babası gibi çetesinde bir Afro Zeybek bulundurmayı da ihmal etmemişti üstelik. Arap Mercan adındaki Afro Zeybeği; Çerkeslerle, Arnavutlarla, Rumlarla, takip müfrezeleriyle ve rakip çetelerle girişilen her çatışmanın tam göbeğinde yer alarak çetenin daimi üyelerinden biri haline gelmişti. Bunun yanı sıra Kamalı Mustafa, Çamlıcalı Hüseyin, Gökdeli Mehmet, Yanık Halil İbrahim, Kadifeli Mehmet, Kaymakçılı İsmail, gibi eşkıya reisleri de çetelerine belalı Afro Zeybekleri dâhil etmişlerdi. Nitekim 1900'lerin başlarındaki bu Afro eşkıya popülasyonunun artışı

²⁴ Dural, *a.g.e.*, ss. 51-53.

²⁵ B.O.A., Y.S.K.P., No: 86-38/3746. (M. 1883).

şüphesiz Sultan Çiftlikleri (Çiftlikat-ı Hümayun)'nde veya Fransız Giraud'ların, İtalyan Alyotiler ile Baltazzi'lerin ve İngiliz Whitall'lerin büyük topraklarında çalıştırılmak üzere getirilen Afrikalı gençlerin sayıca fazlalığı yatmaktaydı.²⁶ Ancak örneklerden de görüldüğü üzere ihtiyacın sona erdiği anda işsiz kalan veya çalıştıkları çiftliklerden firar eden Afro gençler için Batı Anadolu dağları her daim güvenli bir sığınak olmuş, bu surette Afro Zeybekler çok uzun bir süre illegal yollardan varlıklarını devam ettirmişlerdi.

Sonuç

Kuzey Afrika'dan korsan gemilerine bindirilip adalar üzerinden Batı Anadolu'ya getirilen ya da Arabistan cöllerinden satın alınan / kaçırılan on binlerce Afrikalı erkek ve kadının, İmparatorluğun Batı Anadolu topraklarındaki macerası genel olarak hizmetkârlık üzerine şekillenmişti. Ancak en uç şekliyle; kanı kaynayan, asilik eğilimi taşıyan delikanlılar için kazançlı bir istihdam türünü ifade eden eşkıyalık, hizmetkârlığı kabullenmeyen Afro erkekler için daima bir çıkış kapısı olmuştu. Batı Anadolu'da mevcut olan zenginlikten nemalanmak isteyen pek çok Afro Zeybek, kendilerini ucuz iş gücü olarak gören yerli toprak ağalarına ya da yabancı tüccarlara, bellerindeki yatağanlarla ve ellerindeki tüfeklerle korku salmış, kan kusturmuştu. Bu uğurda da pek çok Afro Zeybek, İmparatorluğun son demlerini yaşadığı yüzyıllarda can almışlar, can vermişler ve Cumhuriyet sonrasında da nihayet savaşıcı genlerini bastırıp silahlarını bırakarak kültürel bir motif haline gelmişlerdi.

---

²⁶ Çiftlikat-ı Hümayunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aysun Sarıbey Haykıran, *Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)*, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2013.

KAYNAKÇA

- Ahmet Vefik Paşa, "Zeybek", *Lehçe-i Osmanî*, Dersaadet, 1876.
- B.O.A., Y.S.K.P., No: 86-38/3746. (23 Ağustos 1883).
- B.O.A., Y.S.K.P., No: 86-38/3746. (M. 1883).
- Başaran, Mehmet- Sarıbey Haykıran, Aysun-Özçelik, Ali, *Atçalı Kel Mehmed Efe-Batı Anadolu'da Eşkîyalık ve Zeybeklik*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018.
- Bilget, Adnan, *Son Yüzyılda İzmir Şehri (1849-1949)*, Meşher Basımevi, İzmir, 1949, s. 79.
- BOA., Y.EE.KP. 38/3746. (M. 1881).
- Dural, Halil, *Bize Derler Çakırca: 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*, (Haz. Sabri Yetkin), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Eren, Mustafa, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi", *Toplum ve Kuram*, S. 8, 2013.
- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Osmanlı Rus Harbi (1877-1878) Koleksiyonu Kataloğu (ORH-I), Ankara Genel Kurmay Basımevi, 1994, No: 916.52/98/23.05.1293; ATASE, ORH-I, No: 397.66/121/06.04.1293.
- Gökçen, Ahmet, *Tanzimat Devri Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*, İstanbul, 1989.
- Güneş, Günver, "Kölelikten Özgürlüğe: İzmir'de Zenciler ve Zenci Folklorü", *Toplumsal Tarih*, II/62, Şubat, 1999.
- Ian Drury, "The Russo-Turkish War 1877", *Osprey Military Man-At-Arms Series 277*, (Ed. Lee Johnson), London, 1994.
- Linebaugh, Peter, *Londra İdamları - 18. yy.da Suç ve Sivil Toplum*, (Çev: Çiğdem Demir), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, (Haz. İsmet Miroğlu), İstanbul 1983.
- Mehmet Arif Bey, *Başımıza Gelenler, 93 Harbinde Anadolu Cephesi-Ruslarla Savaş*, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, 2006.
- Ödemiş*, 16 Ocak 1948.
- R. Ruff, Julius, *Erken Modern Avrupa'da Şiddet (1500-1800)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Sarıbey Haykıran, Aysun, *Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)*, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2013.
- Uçarol, Rifat, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) (Askerî ve Siyasî Hayatı)*, İstanbul, 1989.
- Uluçay, M. Çağatay, *18. ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1955.

William von Herbert, Plevne Müdafaası, (Çev. Ali Kurdoğlu), İzmir, 1990.

Yıldız, Gültekin, Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kurtuluş Serüveni (1839-1908),
Kitapevi, İstanbul, 2012.

EKLER

Görse1 1: Ünlü oryantalist ressam Jean-Leon Gerome tarafından yapılan "Afro Başbozuk" tasviri

Görsel 2: Afro Zeybek (XIX. yüzyıl sonları)

Görsel 3: 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'na katılan bir Afro Zeybek

Görsel 4: Afro Zeybek

Görsel 5: Afro Zeybekler